

УДК 340

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.3.7>

ЗВАРИЧ Р.В.

**МЕХАНІЗМИ ПАРТНЕРСТВА ДЕРЖАВИ Й РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ
У ФОРМУВАННІ ПРАВОСВІДОМОСТІ НАСЕЛЕННЯ****MECHANISMS OF PARTNERSHIP BETWEEN THE STATE AND RELIGIOUS
ORGANIZATIONS IN FORMING LEGAL CONSCIOUSNESS OF THE POPULATION**

Мета статті полягає в теоретико-правовому аналізі ролі релігійних організацій у процесі формування правової свідомості населення, з'ясуванні форм і механізмів їхньої взаємодії з органами державної влади, а також у розробці науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення нормативного та інституційного забезпечення партнерства між державою та релігійними інституціями в контексті правопросвітницької діяльності. **Методика.** Дослідження базується на системному аналізі правових засад партнерства між державою та релігійними організаціями у сфері формування правосвідомості. Використано загальнонаукові методи аналізу та синтезу, а також спеціально-юридичні методи: порівняльно-правовий для аналізу зарубіжного досвіду, нормативно-правовий для вивчення українського законодавства, інституціональний для дослідження ролі учасників взаємодії, прогностичний для формування практичних рекомендацій. Обраний підхід дозволив забезпечити цілісність і прикладну спрямованість дослідження. **Результати.** Проведене дослідження дало змогу виявити, що партнерство між державою та релігійними організаціями у сфері формування правосвідомості має значний потенціал для розвитку правової культури суспільства, особливо в умовах демократичних трансформацій. Аналіз нормативної бази показав, що, незважаючи на закріплення загальних принципів свободи совісті та віросповідання, чинне законодавство України не містить системної регламентації участі релігійних організацій у правопросвітницькій діяльності. Водночас практика свідчить про наявність окремих форм такої взаємодії, зокрема у вигляді меморандумів про співпрацю, спільних заходів, участі духовенства у громадських ініціативах, спрямованих на утвердження правових цінностей. Доведено, що релігійні організації можуть ефективно виконувати соціально-моральну функцію, популяризуючи етичні норми, що корелюють із основоположними правовими принципами: повагою до гідності, свободи, справедливості, рівності. Саме завдяки цьому вони мають довіру значної частини населення й можуть бути залучені до формування правових переконань, зокрема у вразливих соціальних груп. **Наукова новизна.** Наукова новизна дослідження полягає в комплексному теоретико-правовому осмисленні партнерства між державою та релігійними організаціями як чинника формування правосвідомості населення. Уперше в науковій літературі дана тема розглядається не лише в контексті державно-церковних відносин, а як окрема складова механізму правового виховання, що має інституційне, нормативне та ціннісне виміри. У межах дослідження уточнено зміст поняття правопросвітницької діяльності релігійних організацій, визначено її місце в системі правових комунікацій, а також систематизовано форми і засоби їх взаємодії з державними структурами. Запропоновано авторську модель нормативного оформлення партнерства, яка враховує принципи світоглядного плюралізму, недискримінації та інституційної відкритості. Також обґрунтовано необхідність запровадження цільових державних програм з правової освіти за участю релігійних інституцій як легітимного та ефективного суб'єкта правової соціалізації. Дослідження відкриває нові перспективи для переосмислення ролі релігії у пра-

© ЗВАРИЧ Р.В. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права імені академіка УАН о. Івана Луцького, декан факультету суспільних і прикладних наук (ЗВО «Університет Короля Данила») <https://orcid.org/0000-0002-3296-9591>

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

вовій культурі та встановлення конструктивної взаємодії на засадах партнерства і взаємної поваги. **Практична значимість.** Практична значимість проведеного дослідження полягає у можливості безпосереднього застосування його висновків і рекомендацій для вдосконалення державної політики у сфері правової освіти та просвітництва з урахуванням потенціалу релігійних організацій. Запропоновані підходи до нормативного врегулювання співпраці між державою і релігійними інституціями можуть стати підґрунтям для розробки спеціальних законодавчих та підзаконних актів, що регламентують правопросвітницьку діяльність у партнерстві з духовними та конфесійними спільнотами. Результати дослідження можуть бути використані органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, освітніми установами та інституціями громадянського суспільства при реалізації програм правового виховання, розробці навчально-методичних матеріалів, проведенні тренінгів і суспільно-освітніх заходів. Акцент на дотриманні принципу світотяглого плюралізму та недискримінації дозволяє застосовувати ці рекомендації у широкому спектрі соціальних контекстів, уникнувши ризиків конфесійного домінування. Крім того, положення статті можуть бути корисними для правників, освітян, працівників соціальних служб та представників релігійних організацій, які прагнуть поглибити міжсекторальну співпрацю у формуванні правової культури громадян.

Ключові слова: *правова свідомість, правове виховання, релігійні організації, правова культура, правопросвітництво, правове регулювання,*

Purpose. The purpose of this article is to provide a theoretical and legal analysis of the role of religious organizations in the process of shaping legal consciousness among the population, to identify the forms and mechanisms of their interaction with state authorities, and to develop scientifically grounded proposals for improving the normative and institutional framework of partnership between the state and religious institutions in the context of legal education activities. **Methodology.** The study is based on a systematic analysis of the legal foundations of partnership between the state and religious organizations in the field of legal awareness formation. It employs general scientific methods of analysis and synthesis, as well as special legal methods: the comparative legal method for analyzing foreign experience, the normative legal method for examining Ukrainian legislation, the institutional method for exploring the roles of interaction participants, and the prognostic method for developing practical recommendations. This methodological approach ensured the comprehensiveness and applied focus of the research. **Results.** The study revealed that partnership between the state and religious organizations in shaping legal awareness holds significant potential for the development of legal culture, especially during periods of democratic transformation. The analysis of the normative framework demonstrated that, although the general principles of freedom of conscience and religion are enshrined in Ukrainian legislation, there is no systematic regulation of the participation of religious organizations in legal education. Nonetheless, practical examples exist, such as cooperation memoranda, joint initiatives, and clergy involvement in public efforts aimed at promoting legal values. It has been established that religious organizations can effectively fulfill a social and moral function by promoting ethical norms aligned with fundamental legal principles such as dignity, freedom, justice, and equality. Owing to this trust within society, they can influence the formation of legal beliefs, particularly among vulnerable social groups. **Scientific novelty.** The scientific novelty of the research lies in its comprehensive theoretical and legal conceptualization of the partnership between the state and religious organizations as a factor in shaping legal consciousness. For the first time in scholarly literature, this topic is examined not only within the framework of church-state relations but also as a distinct component of the legal education mechanism, incorporating institutional, normative, and value-based dimensions. The research clarifies the concept of legal educational activities of religious organizations, determines their place within the system of legal communication, and systematizes the forms and tools of their interaction with state structures. An original model for the normative regulation of such partnerships is proposed, based on principles of worldview pluralism, non-discrimination, and institutional openness. The study

also substantiates the need to introduce targeted state programs on legal education involving religious institutions as legitimate and effective actors in legal socialization. This opens new perspectives for rethinking the role of religion in legal culture and for establishing constructive cooperation based on partnership and mutual respect. **Practical significance** The practical significance of the research lies in the potential for direct application of its findings and recommendations to improve state policy in the field of legal education and awareness, considering the potential of religious organizations. The proposed approaches to regulating cooperation between the state and religious institutions may serve as a basis for developing special legislative and regulatory acts governing legal educational activities in partnership with spiritual and confessional communities. The study's outcomes can be utilized by executive authorities, local governments, educational institutions, and civil society organizations in implementing legal education programs, developing teaching materials, conducting training, and organizing civic-educational events. Emphasis on adherence to the principles of worldview pluralism and non-discrimination ensures that the recommendations can be applied across diverse social contexts while avoiding risks of confessional dominance. Additionally, the article's provisions may be of value to legal professionals, educators, social workers, and representatives of religious organizations seeking to deepen cross-sector collaboration in fostering legal culture among citizens.

Key words: *legal consciousness, legal education, religious organizations, legal culture, legal awareness, legal regulation, state-church partnership, pluralism, legal socialization.*

Постановка проблеми. У демократичному суспільстві формування правової свідомості є необхідною умовою утвердження правової держави. Проте держава не завжди має достатні ресурси та довіру для повноцінного охоплення правопросвітницькою діяльністю всіх соціальних груп. У цьому контексті особливу увагу заслужують релігійні організації, які володіють значним моральним авторитетом та мають усталені канали комунікації з громадянами. Їхня участь у правовому вихованні може посилити ефективність правопросвітництва, сприяючи глибшому засвоєнню суспільних норм і цінностей.

Незважаючи на це, механізми взаємодії держави з релігійними інституціями у цій сфері залишаються недостатньо врегульованими. Відсутність чітких правових рамок співпраці, можливі ризики порушення принципу світоглядного плюралізму та недискримінації створюють потребу у науковому переосмисленні партнерських моделей та розробці інституційних підходів до залучення релігійних організацій у процес формування правової культури.

Аналіз досліджень і публікацій. Окремі науковці звертають увагу на потенціал релігійних інституцій у популяризації правових цінностей, обґрунтовуючи це високим рівнем довіри до духовенства, їхнім впливом на формування моральних установок та здатністю до мобілізації соціальних груп. Водночас бракує системного аналізу нормативних механізмів, що регулюють партнерство держави та церкви у правопросвітницькій сфері, а також досліджень, які б інтегрували правову, етичну та соціальну складові цього процесу. Це засвідчує актуальність подальших досліджень, спрямованих на узагальнення існуючого досвіду, виявлення інституційних прогалин та формулювання науково обґрунтованих моделей взаємодії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Варто почати з того, що у сучасній правовій доктрині правове виховання розглядається як систематична діяльність, спрямована на формування у громадян правової свідомості, яка є одним із ключових елементів забезпечення ефективного функціонування правової держави. Правосвідомість у цьому контексті визначається як внутрішня реакція особи або соціальної спільноти на правову реальність, що охоплює знання, емоційні оцінки, переконання та поведінкові установки щодо права, його ролі в суспільстві, справедливості та законності.

Правова культура, у свою чергу, охоплює такі взаємопов'язані елементи, як знання законодавства, переконаність у його доцільності й справедливості, а також правомірне поведінка. Таким чином, правове виховання виступає засобом формування не лише правових знань, а й правових цінностей, що вимагає поєднання інформативних, етичних та поведінкових компонентів. У цьому процесі особливу роль відіграють ті суб'єкти, які мають безпосередній вплив на свідомість індивіда та соціальні групи [3, с. 45-53].

Серед таких суб'єктів правопросвітницької діяльності традиційно виокремлюють державні органи, органи місцевого самоврядування, освітні установи, громадські організації, а також

медіа. Водночас у багатьох демократичних суспільствах зростає визнання релігійних організацій як важливих учасників у формуванні правосвідомості. Їхній внесок базується не стільки на знанні нормативної бази, скільки на глибокому впливі на моральні переконання людини, її здатність до внутрішньої самооцінки вчинків та відповідального ставлення до прав і обов'язків.

У межах інтегративного підходу до правового виховання релігійні інституції розглядаються не як альтернатива державі, а як її потенційний партнер у виробленні ціннісного підґрунтя для дотримання правових норм. Такий підхід дає змогу формувати правову культуру, що поєднує етичні орієнтири з правовим змістом, а також сприяє зміцненню довіри до права як до системи соціально значущих норм [9, с. 216].

Релігійні організації традиційно виконують вагомий соціально-моральну функцію, яка значно виходить за межі суто конфесійного або богословського простору. У межах правової держави вони дедалі частіше розглядаються як потенційні партнери держави в процесі формування громадянської відповідальності, правової культури та загальної правосвідомості [10, с. 37-42]. З огляду на глибоке вкорінення релігії у світоглядну структуру значної частини суспільства, її вплив на правову поведінку є не лише фактичним, а й нормативно виправданим.

Багато дослідників підкреслюють, що релігія як соціальний інститут відіграє стабілізуючу роль у суспільстві, формуючи ціннісні орієнтири, що відповідають ідеї законності, порядку, взаємної поваги та недопущення насильства. Правовий порядок, як і моральний, передбачає наявність внутрішньої самообмежувальної установки особи, яка в релігійній традиції часто подається через ідею відповідальності перед вищим авторитетом. Така відповідальність уможливує не лише зовнішню правослухняність, а й глибше внутрішнє прийняття норм як частини особистісної ідентичності [5, с. 35-44].

Релігійна етика, незалежно від конфесійної належності, в абсолютній більшості випадків базується на принципах, які співвідносяться з основами сучасного права: гідність особи, рівність, справедливість, неприйняття насильства, обов'язок допомагати слабшим. Відтак, релігійна парадигма сприяє не лише формуванню морального суб'єкта, а й правосвідомого громадянина, здатного орієнтуватися у своїх правах та обов'язках на засадах внутрішнього переконання, а не страху перед санкцією.

Важливим аспектом є практична залученість релігійних організацій до правопросвітницьких ініціатив. У різних країнах Європи спостерігається активна участь церков у таких напрямках, як популяризація прав людини, протидія насильству в родині, підтримка реабілітаційних програм для засуджених, просвітництво у сфері свободи совісті й толерантності [7, с. 406]. Наприклад, католицькі єпархії в Німеччині проводять щорічні освітні форуми за участю юристів, священнослужителів та представників громадянського суспільства щодо правового становища вразливих груп населення. У Великій Британії релігійні громади активно взаємодіють із муніципалітетами у програмах правової освіти для мігрантів.

В Україні також наявні приклади подібної взаємодії, зокрема в рамках капеланських служб, соціального служіння церков, участі духовенства в заходах правопросвітницького характеру, організованих разом із органами юстиції та закладами освіти. Ці практики мають значний потенціал, хоча й потребують більш чіткої інституціоналізації та нормативного забезпечення з боку держави [2, с. 189]. На мій погляд, релігійні організації в умовах плюралістичного, але соціально незбалансованого суспільства мають важливу місію не лише як носії віри, а й як комунікатори морально-правових цінностей, спроможні досягати аудиторій, недосяжних для класичної правової освіти. За умов дотримання принципу світоглядної нейтральності держави, партнерство з релігійними інституціями може істотно посилити ефективність правового виховання в суспільстві, сприяючи формуванню не лише обізнаного, а й внутрішньо мотивованого до правомірної поведінки громадянина [14, с. 5-27].

Партнерство між державою та релігійними організаціями у сфері правового виховання громадян дедалі частіше розглядається як ефективний інструмент посилення правової культури в суспільстві. У демократичній правовій державі така взаємодія має спиратися на чітке нормативне підґрунтя, що унеможливує політизацію релігії та забезпечує нейтральність держави щодо світоглядних питань. В Україні основою правового регулювання співпраці виступає Конституція України, яка гарантує свободу світогляду і віросповідання (ст. 35), а також Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації», що закріплює автономію церков і принцип невтручання держави у справи релігійних організацій при одночасному визнанні можливості співпраці в суспільно корисних сферах, зокрема освіті, моральному вихованні, благодійності [1, с. 145-157].

Фактична реалізація цього партнерства передбачає використання різноманітних інструментів: укладення меморандумів між релігійними організаціями та органами виконавчої влади,

реалізацію спільних просвітницьких і соціальних проєктів, створення консультативних та дорадчих органів при органах влади, які дозволяють залучати представників конфесій до формування державної політики у сфері прав людини, освіти, культури. Одним із прикладів є Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій, що має статус впливового комунікаційного майданчика між релігійним середовищем і державними інституціями [2, с. 51-67].

Окремої уваги заслуговує участь релігійних організацій у реалізації стратегій державної правової політики та правової освіти. Зокрема, Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства, Концепція розвитку правової освіти населення та інші стратегічні документи передбачають співпрацю з інститутами громадянського суспільства, включно з конфесійними організаціями, у справі формування правової культури населення. Релігійні громади нерідко стають осередками неформальної правової освіти, організовуючи тематичні зустрічі, семінари, публічні обговорення щодо прав людини, подолання дискримінації, захисту сімейних цінностей та відповідального громадянства [13, с. 153-177].

На місцевому рівні взаємодія реалізується через спільні ініціативи у сфері профілактики правопорушень, ресоціалізації осіб, звільнених із місць позбавлення волі, правопросвітницьких заходів у школах, центрах пробації та закладах соціального захисту. У низці регіонів України діють міжвідомчі ради за участю духовенства, працівників освіти, юстиції та представників місцевого самоврядування. Це свідчить про поступову інституціоналізацію партнерства, яке стає не лише декларативним, а й практично орієнтованим.

На моє переконання, така модель співпраці повинна бути чітко окреслена у спеціальному нормативному акті або окремому розділі законодавства про свободу совісті. З огляду на європейську практику, законодавче закріплення форм державно-конфесійної співпраці у сфері правової просвіти сприяло б підвищенню прозорості, недискримінаційності та передбачуваності цих взаємин. Умовою ефективності цього партнерства має бути не лише взаємна повага до автономії кожної сторони, а й спільне бачення мети формування свідомого, правомірного та відповідального громадянина як суб'єкта правової держави [12, с. 211-235].

У контексті формування ефективної системи правової просвіти в Україні актуальним завданням постає вдосконалення партнерства між державними структурами та релігійними інституціями. Сучасні виклики від недостатнього рівня правової культури до ерозії довіри до публічних інституцій засвідчують потребу у комплексному, міжгалузевому та ціннісно-збалансованому підході до просвітницької діяльності, де релігійні організації можуть стати активними суб'єктами [6, с. 91].

Один із першочергових напрямів вдосконалення партнерства полягає у розробці спеціальних державних програм із залученням релігійних інституцій до правопросвітницьких ініціатив. Такий формат дозволить не лише легітимізувати вже існуючі практики співпраці, а й створити нормативну рамку для системної участі конфесій у підвищенні правової обізнаності громадян. Наприклад, у сфері превенції насильства в сім'ї, захисту прав дітей, зміцнення громадянської відповідальності релігійні громади вже сьогодні виконують функції, які відповідають державним інтересам.

Не менш важливим є питання створення сталої інфраструктури для співпраці, зокрема інституціоналізація консультативно-освітніх платформ. Це можуть бути дорадчі ради при органах юстиції чи освіти, центри правового діалогу за участю представників релігійних спільнот, академічних установ і громадських організацій. Важливо, аби ці платформи мали не лише консультативну, а й освітню функцію, сприяючи створенню якісного контенту правопросвітницького характеру, адаптованого до різних аудиторій молоді, літніх людей, вразливих груп [8, с. 2333-2361].

Разом з тим, будь-яке партнерство між державою і релігійними інституціями повинно функціонувати в межах конституційного принципу світоглядного плюралізму. Забезпечення рівного доступу до співпраці для всіх визнаних релігійних організацій, недопущення ідеологічної або конфесійної дискримінації та нейтральність держави у питаннях віри є необхідною передумовою для суспільного консенсусу [11, с. 291-307]. Як справедливо зазначають західні дослідники, демократична легітимність релігійного партнерства можлива лише за умови поваги до різноманіття переконань та гарантій інклюзивності в межах правової системи.

Спроможність забезпечити комплексний ефект у сфері правової просвіти значною мірою залежить від розвитку міжгалузєвої співпраці. Це включає взаємодію між сектором освіти (формальна та неформальна правова освіта), соціальної політики (робота з уразливими категоріями), інформаційної безпеки (проти дія дезінформації, маніпуляцій на релігійному ґрунті), а також правоохоронної системи (попередження радикалізації) [7, с. 83-98]. Саме такий синергетичний

підхід може забезпечити стабільний розвиток правової культури, інтеграцію морально-етичних цінностей у правову площину та формування усвідомленої правової поведінки.

Отже, запропоновані напрями удосконалення не лише сприятимуть підвищенню ефективності правопросвітницьких практик, але й дозволять вибудувати модель державно-конфесійної взаємодії, що ґрунтується на партнерстві, повазі до прав людини та конституційній нейтральності держави. Такий підхід може стати основою для законодавчого оформлення співпраці, що відповідатиме як національним інтересам, так і європейським стандартам демократичного врядування.

Оцінка діючих механізмів співпраці між державними інституціями та релігійними організаціями у сфері правопросвітницької діяльності засвідчує наявність позитивних практик, однак ці механізми часто залишаються фрагментарними, слабо інституціоналізованими і нормативно не врегульованими. Відсутність єдиного бачення на рівні державної політики, брак спеціальних програм і недостатнє використання потенціалу міжгалузевої співпраці обмежують ефективність цього партнерства [4, с. 120-123].

У цьому контексті доцільним видається вдосконалення законодавчої бази у сфері правової освіти з включенням положень щодо співпраці з релігійними організаціями; створення постійно діючих консультативно-освітніх платформ за участю духовенства, науковців, представників держави та громадянського суспільства; запровадження програм підтримки конфесійних ініціатив у сфері правового виховання. Окрему увагу слід приділити гарантіям недискримінації та дотримання світоглядного плюралізму як умовам легітимності державно-релігійної взаємодії.

З огляду на вказане, подальші наукові дослідження повинні зосередитись на розробці моделей правового регулювання співпраці у сфері правопросвіти, аналізі зарубіжного досвіду інституціоналізації релігійно-державного партнерства, а також оцінці впливу духовно-морального компоненту на ефективність формування правової культури.

Список використаних джерел:

1. Барабаш Ю. Г. Церква і держава: моделі взаємодії та перспективи розвитку в Україні. Харків : Право, 2020. 312 с.
2. Саган О. Н. Свобода совісті і релігійні організації в Україні: державно-правовий аспект. Київ : Центр юридичної літератури, 2012. 248 с.
3. Гудзенко Ю. В. Правосвідомість і правова культура в умовах духовного відродження. *Вісник Академії правових наук України*. 2019. № 4. С. 45–53.
4. Мурашкін О. С. Партнерство держави та релігійних організацій у сфері правової просвіти: правова природа та механізми реалізації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 5. С. 120–123.
5. Осадчий І. М. Конституційні засади державно-конфесійних відносин в Україні та країнах ЄС. *Право України*. 2020. № 11. С. 35–44.
6. Цимбалюк О. С. Роль релігійних організацій у формуванні правосвідомості населення. *Держава і право*. 2021. № 91. С. 89–97.
7. Durham W. C. *Law and Religion: National, International, and Comparative Perspectives*. Aspen : Wolters Kluwer, 2019. 456 p.
8. Ferrari S. Religion and the Secular State: A Comparative Perspective. *Cardozo Law Review*. 2011. Vol. 32, no. 6. P. 2333–2361.
9. Sandberg R. *Law and Religion*. Cambridge : Cambridge University Press, 2011. 262 p.
10. Robbers G. (ed.). *State and Church in the European Union*. Baden-Baden : Nomos, 2019. 520 p.
11. Petkoff P. Church-State Relations and Religious Freedom in the Context of Legal Pluralism. *Ecclesiastical Law Journal*. 2020. Vol. 22, no. 3. P. 291–307.
12. Sullivan W. F. *The Impossibility of Religious Freedom*. Princeton : Princeton University Press, 2005. 264 p.
13. Taylor C. *Secularism and Freedom of Conscience*. Harvard University Press, 2011. 272 p.
14. Bielefeldt H. Freedom of Religion or Belief: The Normative Framework and Its Implementation in Practice. UN Special Rapporteur Reports. 2014. P. 5–27.

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.07.2025
 Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 28.08.2025
 Дата публікації: 29.09.2025.